

KİÇİK MƏKTƏB YAŞLI UŞAQLARIN PSIXOLOJİ İNKİŞAFININ TƏHLİLİ

Məleykə Cabarova,
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
E-mail: cv.maleyka@gmail.com

Rəyçilər: *ped.ü.fəls.dok. İ.B. Əmirəliyeva,*
ped.ü.fəls.dok. L.A. Məmmədli

Açar sözlər: *təlim, psixoloji yaş, səviyyə, intellekt, inkişaf*

Ключевые слова: *обучение, психологический возраст, уровень, интеллект, развитие*

Key words: *education, psychological birth, standard, intellect, development*

“Kiçik məktəb yaş dövründə uşaqların psixoloji inkişafı”nın təhlili vasitəsilə elmdə uşağın psixi inkişaf səviyyəsini təyin edirlər. Əgər uşaq artıq ibtidai məktəb səviyyəsi zamanı nizam-intizama riayət edir, müntəzəm olaraq dərslərini edirsə, bu uşaq həyatını məktəb tərəfindən kardinal surətdə dəyişilməsini göstərir. Məktəb intizamı bütün uşaqlara olan standart yanaşmadır və uşağın psixi inkişafına güclü təsir göstərmək imkanına malikdir.

Psixoloqlar “məktəbli yaşı” terminini uşağın psixikasını təlimlənmə imkanına malik olması ilə təyin edirlər. Yəni, bu dövrdə uşağın psixikasının fəaliyyəti funksional olaraq inkişaf edir (6).

Məktəbli psixikasının funksional olaraq inkişafını üç aspektdə ayırd edirlər: **intellektual, emosional və sosial**.

Bu dövrdə intellekt inkişafının dominant rolunu oynayaraq psixikanın digər proseslərini də bilavasitə inkişafa tabe edir. Kiçik məktəb yaşlı uşağın **intellektual inkişafı** aşağıdakı əlamətlərə görə ayırd edirlər (4):

1. Qavrayışın diferensiasiyalı fəaliyyəti. Qavrayış sahəsində uşağın qeyri-ixtiyarı qavrama prosesi ixtiyarı qavrama ilə əvəz olunur, uşaq məqsədyönlü şəkildə müəyyən bir tapşırığın tələbi əsasında obyektə müşahidə etməyi öyrənir;

2. Təfəkkürün təhlil etmə xüsusiyyəti, hal və hadisələr arasında əsas əlaqələri görüb qiymətləndirmək bacarığını qazandırır. Bu dövrdə şüurda fəaliyyət və proseslərin inkişafını anlanılması və onların ixtiyarılığının yaranması başlayır.

3. Məntiqi hafizə. Hafizənin inkişafı bu dövrdə açıq təzahür edərək idrak xarakteri almağa başlayır. Hafizə konkret məqsəd daşıyır ki, bu da təlimlənmədir. Kiçik məktəb yaş dövrün-

də informasiya materialının hafizədə qorunması hafizənin üsullarının intensiv formalaşması hesabına baş verir. “...bu dövrdə hafizə düşünən, qavrayış isə fikirləşən olur” (12);

4. Somomotor koordinasiyanın inkişafı. Təlim prosesində kiçik əl motorikası ilə görmənin sinxron olaraq birgə işləməsi və bu prosesin inkişafı məhz, kiçik məktəb yaş dövrünə təsadüf edir;

5. Nümunəyə uyğun işləmək bacarığına malik olması;

6. Əllərin zərif hərəkətlərinin inkişafı.

Yuxarıda qeyd olunan intellektual inkişaf baş beyin strukturunun funksional olaraq formalaşmasını göstərir.

Kiçik məktəb yaşlı uşağın **emosional inkişafı** aşağıdakıları təyin edir:

1. Emosional reaksiyaların azlıqla təzahür etməsi və iradə proseslərin intensiv inkişafı kiçik məktəb yaş dövrünə təsadüf edir;

2. Uşağın çox marağına səbəb olmayan çalışmaların üzərində uzun bir müddət diqqətini cəmləyə bilməsi.

Kiçik məktəb yaşlı uşağın **sosial inkişafı** aşağıdakıları təyin edir (11):

1. Uşağın həmyaşıdları ilə ünsiyyət tələbində olması və uşaq qruplarının qaydalarına uşağın öz davranışını tabe edə bilməsi;

2. Uşağın məktəb təlimi dövründə onun şagird rolunda çıxış etmək qabiliyyətinə malik olması.

Bu dövrdə uşağın aparıcı fəaliyyəti təlim fəaliyyətidir. O, uşaqda müəyyən mənada refleksiyanı və uşaqdan özünü qiymətləndirməni tələb edir. Bu proses zaman uşaq insan mədəniyyətinin qazandığı nailiyyətləri, bilik və bacarıqları mənimsəyir. Uşağın insan mədəniy-

yət təcrübəsini mənimsəməsi, böyüklərlə ünsiyyətə, oyunda, əmək fəaliyyəti prosesində də baş verir. Amma məktəb təlimi zamanı o, xüsusi xarakter və məzmun qazanmış olur.

Kiçik məktəb yaşlı uşağın təlim fəaliyyəti müəyyən struktura malikdir. Bunlar:

1. Təlimin motivi. Kiçik məktəblinin müəkkəb və çoxsəviyyəli təlim fəaliyyəti tərəfindən təlim motivləri tənzim olunur (10).

Kiçik məktəb yaşlı uşaq geniş sosial motivlər qazanır. Belə sosial motivlər məktəblinin daxili mövqeyini əks etdirir. İbtidai birinci sinif səviyyəsinin sonunda bir çox şagirdlərin daxili mövqeyi reallaşmış olur.

Təlim fəaliyyətindən doğan motivlər:

a) təlim məzmunu ilə əlaqədar olan motivlər (yeni faktların tanınması, biliklərə, həll üsullarına yiyələnmək təşəbbüsünü öyrətmək);

b) təlim prosesi ilə əlaqədar olan motivlər (intellektual aktivliyin təzahür olması üçün təşəbbüskarlığa, fikirləşmək tələbinin yaranmasına, dərs prosesində düşüncəli olaraq mühakimələr yürütməyə, çətin məsələ həlli zamanı maneədən keçməyə istəyinin olması üçün can atmağı öyrətmək).

Təlim fəaliyyətindən kənar olan motivlər:

a) geniş sosial motivləri:

- müəllim, sinif yoldaşları, ictimaiyyət qarşısında olan məsuliyyət motivləri;

- özünü təyin edən motivlər (gələcəyini təyini üçün biliklərin lazım olmasını anlaması, gələcək işləri üçün hazırlıq etmək arzusunda olması) (8).

2. Təlim tapşırıqlarını mənimsəmə bacarığı. Kiçik məktəb yaşlı uşağın təlim tapşırıqlarının mənimsənilməsi sistemli təlim tapşırıqlarının həlli prosesində baş verir. Təlim tapşırıqları zamanı kiçik məktəbli hələ fəaliyyətin üslubunu seçmək qabiliyyətini tam müstəqil anlamaq imkanına malik deyil. Uşağa bu üslubu seçmək də müəllim ona dəstək olur. Tədris prosesində tədrisən uşaq bu üslubu müstəqil olaraq qazanmağa başlayır (5).

Məktəblinin təlim tapşırıqlarını ayırd etməməsi problemi onun təlimində yarana bilən çətinliklərlə izah olunur. Bəzən bu xüsusiyyətə böyük məktəb yaşlı uşaqlar da malik ola bilər.

Praktika göstərmişdir ki, kiçik məktəblinin təlim tapşırığını ayırd etməsini öyrətmək müəllimin öhdəsinə düşür. Bunun üçün müəllim,

müntəzəm olaraq hər dərs prosesində təlim tapşırıqlarını dərsə uyğun olaraq ayrıca vurğulamalı, valideynlər isə bu prosesə müntəzəm nəzarət etməlidirlər.

3. Təlim fəaliyyəti (7). Təlim tapşırıqları təlim fəaliyyəti vasitəsi ilə həyata keçirilir. Təlim fəaliyyəti zamanı kiçik məktəbli ümumi təlim üsullarını öyrənir və onlardan istifadə edir.

Təlim fəaliyyətinin tərkibi eyni mənşəli olur. Onlardan bir qismini istənilən təlim materialının mənimsənilməsi zamanı tətbiq edilir. Məsələn, bu və ya digər üsul vasitəsi ilə verilmiş tapşırığı təsvir etmək üçün: qrafika, model və ya şifahi təsvir etmə və s. üsullarından istifadə edilməsi məsləhətdir.

4. Nəzarət etmə işi. Təlim fəaliyyətinin düzgünlüyünü dəqiqləşdirmək üçün verilən tapşırıq nümunəsinə uyğun tapşırığın həllinə və nəticəsinə nəzarət etmək lazımdır. Təlim fəaliyyətində nəzarət etmənin xüsusi rolu vardır (9).

Kiçik məktəb yaşlı uşağın təlim fəaliyyətində gördüyü işlərə nəzarəti ilk öncə müəllim edir. O, alınan nəticəni elementlərə bölür, sonra verilmiş nümunəyə əsasən müqayisə edir, əgər düzgün olmayan cavablar varsa onları göstərir və təlim fəaliyyətində buraxılmış səhvlər ilə müqayisə edir.

Nəzarət etmə işini uşağa ibtidai sinif səviyyəsində valideyn öyrədir. Təlimin ilk vaxtlarında o, bütün nəzarət funksiyasını praktiki olaraq öz üzərinə götürür. Məsələn, məktəblinin ev tapşırıqlarını dəftərdə yoxlayır, şifahi verilmiş ev tapşırıqlarını söylətdirir, çantasını növbəti dərs günü üçün hazırlayır, uşağın gün rejiminə nəzarət edir və s. Tədrisən uşağın bu nəzarət funksiyasını öz üzərinə alması daha məqsəddə müvafiq sayılır.

5. Qiymətləndirmə və qiymət. Qiymətləndirmə vasitəsi ilə uşaq mənimsədiyi biliyin dərəcəsini müəyyən edə bilər. Qiymətləndirmə problemi bilavasitə uşağın şəxsiyyət kimi inkişafı üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir. Qiymətləndirmə və qiymət fərqli məfhumlardır. Əgər **qiymətləndirmə** - insanın həyata keçirdiyi prosesin qiymətləndirilməsi deməkdirsə, **qiymət** isə bu prosesin nəticəsi olaraq onun ballarda şərti-formal əks olunması deməkdir (3).

Problemin yeniliyi. Qeyd olunan xüsusiyyətlər risk qrupuna malik uşaqlarda daha çox təsadüf olunur. Bunun üçün biz uşağa tapşırıq verdikdən

Kiçik məktəb yaşlı uşaqların psixoloji inkişafının təhlili

sonra dərhal aldığı tapşırığı uşağın özünə təkrarlatdı-rıq. Bu tələb uşağı mobilizə etməyə, tapşırığın məzmununu düzgün anlamağa kömək edir. Tapşırığın şəxsən ona aid olduğunu bildikdən sonra isə uşaqda məsuliyyət hissini artır.

Problemin praktik əhəmiyyəti: Qiymətləndirmə müstəqil təlim fəaliyyət komponenti olaraq uşaqda təlim fəaliyyət nümunələrinin mənimsənilməsi ilə tədris formalaşır və ardıcıl olaraq müəllimdə sonra bu prosesi tədris uşaq özü öz fəaliyyətini qiymətləndirməyə başlayır.

Yuxarıda verilən məlumatlar bəzi uşaqlarda öz əksini tapmaya bilər. Buna səbəb uşağın fiziki inkişafı məktəb təliminə hazır olduğu halda onun psixi

inkişaf səviyyəsi ontogenezin daha erkən yaş dövrlərinə təsadüf etməsi ilə şərtlənə bilər (1). Məktəb de-zadaptasiyası, məktəb təlimi zamanı nailiyyətlərin qazanıla bilməməsi kimi hallar uşağın intellektual səviyyəsinin yetərinə olmasından irəli gəlir. Burada əsas səbəb uşaqda şəxsi-psixoloji səviyyənin çatışmazlığıdır. Yəni, təfəkkürün inkişafında olan problemlər, təlim fəaliyyət bacarığının aşağı səviyyəsi, bilik dairəsində olan boşluqlar, təlimə olan mənfi münasibət, sağlamlıq problemi və yorğunluq halının üstünlük təşkil etməsi, iradi keyfiyyətlərin aşağı səviyyəsi və nizamsızlıq, ətrafdakı insanların uşağa mənfi münasibəti deməkdir (2).

ƏDƏBİYYAT

1. M. Məmmədova Kiçik məktəblilərə və məktəbəqədər yaşlı uşaqlara göstərilən psixoloji xidmətin bəzi məsələləri // "Təhsil sistemində gənc nəslin təlim-tərbiyəsi üzrə işin təşkili və onun yaxşılaşdırılması istiqamətləri" mövzusunda respublika elmi konfransın materialları. Bakı, 2012, 28 iyun
2. Məmmədova M.Ə. Hiperaktiv uşaqlarda diqqətin pozulması: Dərs vəsaiti. Bakı: ADPU-nun nəşri, 2017.
3. Амонашвили Ш.А. Воспитательная и образовательная функция оценки учения школьников. М., 1984.
4. Анастаси А. Психологическое тестирование. М., 1982.
5. Божович Л. И. Проблема развития мотивационной сферы ребенка. Изучение мотивации поведения детей и подростков. М., 1972.
6. Выготский Л. С. Кризис семи лет. Собр. соч.: В 6 т. М., 1984.
7. Гуткина Н.И. Диагностическая программа по определению психологической готовности детей 6-7 лет к школьному обучению. М., 2002.
8. Давыдов В. В. Виды обобщения в обучении. М., 1972.
9. Йирасек Я. Диагностика школьной зрелости. Диагностика психического развития. Прага, 1978.
10. Матюхина М. В. Мотивация учения младших школьников. М., 1984.
11. Психическое развитие младших школьников / Под ред. В.В. Давыдова. М., 1990.
12. Эльконин Д. Б. Избранные психологические труды. М., 1989.

М. Джабарова

АНАЛИЗ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ У ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

РЕЗЮМЕ

С помощью анализа психологического развития у детей в период младшего школьного возраста в статье были показаны уровень их психического развития, аспекты интеллектуального, эмоционального и социального развития. Были освещены такие психологические компоненты структуры учебной деятельности у детей младшего школьного возраста как мотивы учения, умение выделять учебную задачу, учебные действия, действия контроля, оценки и отметки.

М. Jabarova

ANALYSIS OF PRIMARY SCHOOL AGE CHILDREN'S PSYCHOLOGICAL DEVELOPMENT

SUMMARY

Through the analysis of psychological development of primary school age children the article shows the level of their mental development, aspects of intellectual, emotional and social development. Such psychological components of the structure of educational activity of primary school age children as the motives of learning, the ability to distinguish the educational task, learning activities, control actions, evaluation and marking were covered.

Redaksiyaya daxil olub: 14.11.2017